

Gorilovics Tivadar

ZOLA TALÁLKOZÁSA A TUDOMÁNNYAL¹

Olykor az író nemcsak kritikusai, hanem önmaga ellen is meg kell védeni. Flaubert állítólagos "szenvtelen-ségének" legendája aligha élne még ma is oly makaosul, ha levelezésében a "croisset-i remete" kevesebbet elmélkedik a kívülállás esztétikáján. Ha Zola a naturalista regény védelmében és igazolására nem vág bele a "kísérleti regény" elméletének kifejtésébe, ha - mint maga is elismerte később - "harc közben nem lő túl a célon", nem kérnék számon rajta még ma is túlzásait, s nem elvont tételei alapján itélnék meg munkásságát, elméletének és írói gyakorlatának egyébként már igen korán észrevett ellentmondásait. A szerepjátszás, a mítoszteremtés túlságosan is jól sikerült, s egy-egy Zola-portréból még ma is annak a "rideg és vad szektariánusnak" az arca tekint ránk, akit a Pascal doktor utolsó fejezetein dolgozó író maga is megidézett egy nyilatkozatában mint fiatalkori alteregóját, akinek mérhetetlen öntudatával szemben azonban már volt elegendő bölcsessége "bevallani": "Én csak egy tudatlan ember vagyok, semmilyen fölhatalmazásom nincs arra, hogy a tudomány és a filozófia nevében beszéljek. [...] regényíró, aki egyet-mást olykor-olykor megsejtett, s akinek szakértelme csupán annyi, hogy nyitott szemmel jár és sokat dolgozott."²

Valójában persze a "szektariánus" gondolkodása éppoly kevésbé irható osupán a fiatalság számlájára, mint ahogy az író ifjúsága sem jellemezhető vele teljes egészében. A Kísérleti regény dogmatizmusára hajló szerzője már negyvenedik évében járt, fiatalnak tehát aligha volt mondható, a Claude vallomása viszont, amelyet huszonöt éves korában adott ki, címében is, önfeltárulkozó lirájában is a romantikus Musset-t idézi, s a tudomány iránti lelkesedésnek nem sok nyoma fedezhető föl benne. Fenntartással kell tehát fogadnunk, amikor az ötvenhárom éves író, párizsi diákok előtt mondott beszédében, így emlékezik vissza ifjúságára: "Az én nemzedékem [...] parkodott tág ablakokat nyitni a természetre, mindent meglátni, mindent ki-mondani. Közülünk még a legöntudatlanabbakban is a pozitív filozófia, az elemző és kísérleti tudományok sok-sok erő-feszítése teljesedett ki. Csak a tudományra esküdtünk, mely mindenfelől körülívett bennünket, belőle éltünk, miközben magunkba szívtuk a kor levegőjét."³

Ez az emlékezés olyan látszatot kelt, mintha Zola egész fiatalsága a tudományok kultuszának jegyében telt volna el, mintha a tudományosság igénye eszmélkedése első pillanatától áthatotta volna gondolkodását, mintha az a húsz éves fiatalember, akiről Claude alakját mintázta, s akinek első és legnagyobb becsvágya a költészet volt, nem is létezett volna.

A valóságban azonban Zola diákkövői nem a tudomány, hanem a romantikus irodalom bűvöletében teltek, meghatá-

rozó olvasmányai nem tudósok, hanem írók voltak: Lamartine, Hugo, Musset, George Sand, Michelet, legfőbb időtöltése pedig a versírás. A gimnáziumban ugyan a reál tagozatot választotta, ez azonban inkább a mérnök apa emlékének szólt, tudományos érdeklődés vagy pláne hivatásérzet nem volt mögötte. Ebből az időből fennmaradt levelei tele vannak pánasszal: "semmi sem megy úgy az idegeimre, mint a kémia" /1858. jun. 14./, "az algebrától fejfájást kapok", "a geometria olyan iszonyattal tölt el, hogy ha meglátok egy háromszöget, máris elővesz a remegés" /1859. jun./. Fől is teszi magának a kérdést /s ebben már annak a jelét láthatjuk, hogy őt is megéri a kor növekvő tudománytiszteletének levegője/: "Vajon nem fogom-e később keservesen megbánni, ha az egzakt tudományokban járatlan maradok?" /U.ott/ Ez azonban, legalábbis egyelőre, nem több futó gondolatnál, s komolyabban egy pillanatig sem időzik el mellette. Egy korábbi levelében, önmagához intézve szavait, megállapítja: "éppoly kevéssé születtem a tudományokra, mint arra, hogy hivatalnok legyél." /1859. jan. 23./ Amikor pedig fölmerül előtte a gondolat, hogy mérnöki pályára kellene lépnie, nyomban megszólal benne a költő: "a gerlice nem lakhat egy fészekben a karvullal". /U.ott/ Kell-e ennél közvetlenebb vallomás?

A tudományok persze túl nagy helyet foglalnak el a kor szellemi életében ahhoz, hogysem meg lehessen kerülni őket. Zola is bizonyos számvetésre kényszerül, s levelezésében 1860-tól kezdve megszapornak a tudomány és az iro-

dalom viszonyát feszogető töprengések. A húsz éves Zola már "tiszteli" a tudományt, hajlandó osodálni a modern technika vívmányait: a vasutat, a távirót, a gőzhajót, a léggömböt /1860. jun. 2./, elisméri a csillagászat, a természetrájk, a geológia, a fizika, a kémia, egyszóval minden tudomány eredményeit, sőt azt is, hogy "az egzakt tudományok minden más ismeret mértékét adják" /1861. jul. 18/, e tiszteletteljes kalapemelés után azonban kijelenti: a természettudományok "az ember és a dolgok mélyebb megismerését" ígéri, valójában azonban nem képesek megvilágítani "azt a rejtélyt, melynek ember a neve". /U.ott/ Ennek az érvelésnek a háttérében a pályakezdő író egész élet- és irodalomfölfogása áll, melynek meghatározó vonása viszont nem más, mint a valóság és a megismerés olutasítása, egyfajta szorongásos bezárkózás egy elhúzódo kamaszkor álmai és eszményei között.

Ez idő tájt írt leveleiben a művészt a profétához hasonlítja, a művészetet pedig "ragyogó fáklyához", mely "utat mutat az emberiségnek", s képes "minden órában, minden helyen megmutatni a lelket azok számára, akik csak a testükkel gondolnak". Bár elismeri a költőnek azt a jogát, hogy "szatirát" írjon vagyis "pőrésre vetkőztesse az embert" és megmutassa romlottságát, ő maga Lamartine-t többre tartja Juvenalisnál, s hisz abban, hogy "a mennyei ragyogás hamarább téríti jó útra a bűnöst, mint a pokol", a "himnusz" hasznosabb műfaj, mint a szatira. /1860. aug. 10/ "Szerintem, írja másutt, egy embert úgy nem lehet meg-

gyógyítani, hogy brutálisan megmutatjuk a betegségét ..."
/1860. máj. 2/ Ez az egész metaforikus nyelv egyszerre
utal vissza keresztény és romantikus mítoszokra, lényegé-
nél fogva összeegyeztethetetlen a tudomány tényszerű, ih-
letett "félrebeszélést" nem ismerű nyelvével. A tudomány
leír, elemez, bizonyít, a költő /Zola szerint/ "fenséges
tudatlanságban" mondja el "drága látomásait", s a "jövőt
faggatva, félrebeszélve és a fellegekbe veszve" épít "u-
tópíát utópiára". /1860. jun. 2./

Zola tervei között szerepel ekkoriban egy epikus
költemény, amelynek témátálasztása és koncepciója mintha
ellentmondana az eddig mondottaknak. Részből André Ché-
nier hatására három részből álló mű megírását tervezi La
Chaine des Stres címmel, s ebben nem kevesebbre vállalko-
zik, mint hogy megénekelje, az első énekben, az élő világ
kialakulását az ember megjelenéséig, a másodikban az em-
beriség fejlődését a vadságtól a "civilizált időki"; a-
mihez fölhasználná mindazt, amit "a fiziológia tanít ne-
künk a testi emberről, a filozófia pedig az erkölcsi em-
berről", a harmadikban pedig az emberfaj kihalása után ki-
alakuló új és tökéletesebb lényeket. Ebből a költeményből
azonban, amely a "tudós", a "filozófus" és a "lirikus" kö-
zös műve lett volna, mindössze az első nyolc sor készült
el, s ez aligha volt véletlen: e szerzői hármassból az el-
ső kettő joggal érezhette magát készületlennek, a lírikus
viszont nem hitt eléggé sem a tudományban, sem a filozófi-
ában, sem annak szükségességében, hogy az irodalmi alkot-

tást e kettővel összekösse. Zola hozzákezdett ugyan egy-két tudományos munka jegyzeteléséhez, azonban érdeklődése nem bizonyult tartósnak. /V. ö. 1860. jun. 15-i levél és a 10. j./

A költő éveken át kitart nézetei és hiteli mellett, makaosul hangoztatva, hogy az életet csak az álmodozás to-
heti szebbé. Romantikus idealizmusa görösös védekezés a
valósággal szemben, s annál görösösebb, minél erősebben
érzi szorítását. Élete azonban úgy alakul, hogy az ellen-
állás egyre nehezebbé válik. Mlóta az érettségén, saját
hibájából is, másodszori kísérletre sem tudott átmenni, az
élet értelmének kérdésein túl vagy inkább azok mellett,
egyre sürgetőbben merülnek föl előtte e megélhetés és az
érvényesülés prózai, de annál szorongatóbb gondjai. "Az
élet, írja, itt áll előttem a maga rémitő valóságában, s
nem tudni, mit hoz a jövő [...] Ki fog a helyes útra ráve-
zetni, de olyan útra, ahol a sok túske nem sebzi föl az
ember lábát mielőtt még oéllhoz érne?" /1860. febr. 14./
Egy sötét pillanatában ezt írja Cézanne-nak: "Mindenben
kétkelkedem, elsősorban is magamban. Vannak napok, amikor
úgy érzem, hogy nincs bennem intelligencia [...] Nem fe-
jeztem be a tanulmányaimat, még franciául sem tudok helye-
sen beszélni; mindenben tudatlan vagyok." /1860. febr. 9./
"Húsz éves vagyok, panaszolja, és nincs foglalkozásom", "a
családom nyakán élösködöm". /1860. jan. 5./ Rendkívül söt-
tét időszak kezdődik az életében, 1860 novembero és 1862
februárja között pénztelenül és sokszor korzó gyomorral

vergődik a "bohémélet" nyomorában, amelyről majd a Claude vallomásabán, Murger és Feuillet romantikus legendáira célozva, mondja el véleményét: "Ó, hogy hazudnak, akik azt állítják, hogy a szegénység a tehetség szülőanyja! Vegyék csak számba, hányan vannak azok, akiket a reménytelenség tett híressé, s hányan az olyanok, akiket szép lassan elzüllesztett."⁴

Ugyanosan ekkoriban éri a nőkkel szemben mindig is féltékeny és gátlásos Zolát szerelmi életének legnagyobb megpróbáltatása, mely talán a legsúlyosabb csapást mérte romantikus elképzeléseire. A történetet ismerjük, legalábbis főbb vonalaiban. Megismerkedik egy Berta nevű lánnyal, s mint egyik levelében írja, kijárja "a valóságos szerelem kemény iskoláját" /1861. febr.5./, csak hogy ez neki nem elég: megpróbálja a lányt "megmenteni", "főlemelni a sárból", mert képtelen elviselni, hogy "úgy bánjon vele, mint valami élettelen tárggyal", mert olyan akar hozzá lenni, mintha ő volna "álmai asszonya".⁵ Talán, hogy maga előtt is elleplezze egy ilyen közönséges kaland mélységes prózaiságát, de bizonyos irodalmi minták, Marion Delorme, és a Kaméliás hölgy hatására is. Az élet és az irodalom lehetőségeinek ez a túlságosan jóhiszemű, de teljesen alaptalan azonosítása, a jó útra térített kurtizán romantikus mítoszának ez a megvalósítási kísérlete persze kudarcba fulladt, s ez aligha történhetett másként. A "valóság" ezúttal könyörtelenül elbánt az álmodozóval, s rákényszerítette arra, hogy leszámoljon "elméletben szép, a gyakorlatban azonban értelmet-

len" elképzeléseivel.⁶ A Claude vallomásának hőse, vagyis maga Zola, bevallja, hogy nem ismeri az életet, ugyanakkor azonban már "határtalan elkeseredéssel keres egy olyan igazságot, mely szilárd támasztékaul szolgálhat."⁷ Ezt az igazságot persze nem találja meg egyik napról a másikra, de megvan már rá az igénye, lelkiileg kész a befogadására. Ugyanaz a Zola, aki az egzakt tudományokra oly idegenül tekintett, most - első látásra váratlanul - a matematikához fordul mintáért, nem is sejtve, hogy ezzel tulajdonképpen már hozzá is fogott a Rougon-Macquart-ok programadó előszavának kidolgozásához: "Szeretném belülről megismerni társaim életét, kikutatni titkaikat; ... Gyönyörűséges érzés mérlegre tenni minden egyes szót, minden lélegzetvételt; az ember néhány bizonytalan adattal rendelkezik csupán, azután lassan, de biztosan, matematikai úton eljut a teljes igazság megismeréséig."

Egy válságot persze kizárólag gondolkodás révén ritkán lehet megoldani. A döntő fordulatot az hozza meg, hogy 1862. februárjában Zola álláshoz jut a Hachette kiadónál, főszerkesztője a bohéméletet, bekerül - ha egyelőre szerény mellékszereplőként is - az irodalmi és a szellemi életbe. Ez a tevékeny életforma már önmagában véve is fejleszti valóságérzékét, a szó legpolgárabb értelmében is, ugyanakkor szellemi horizontját is kitágítja. Louis Hachette nemcsak Michelet, hanem Taine és Littré kiadója is, és a "szilárd támasztéokra" vágó fiatal író előtt csakhamar föltárul a kor pozitivistá filozófiájának és tudományosságának egész

birodalma, ugyanakkor a Concourt-ok és Flaubert nevével fémjelezhető kortársi irodalom is. Ennek az irodalomnak a szellemét, újfajta inspirációját találóan jellemozte Sainte-Beuve a Dovarynéról írt cikkében: "Anatómusok és fiziológusok, lépten-nyomon belétek ütközöm!" A tegnap még romantikus Zola hihetetlenül gyorsan állt át erre a hullámhosszra, s mint ahogy az ilyenkor lenni szokott, az újhitűek lelkesedésével öleli magához az új világnézetet. Taine, legalábbis az első időkben, olyan hatást tesz rá, hogy oszakhamar "alázatos tanítványának" mondja magát, s boldogan indul el azon a királyi úton, amelyet a mester angol irodalomtörténetének nevezetes előszava nyitott meg előtte: "A bűn és az erény ugyanolyan termék, mint a vitriol és a cukor ..." A húsz éves Zola túlságosan sokat és eredménytelenül küzdött e problémákkal ahhoz, hogy most ne fogadja óriási megkönnyebbüléssel a megoldást. Már csak a kor orvostudományát, fiziológiai tanait és Lucas öröklődéscelméletét kell megismernie /amit példás gyorsasággal, persze a maga módján, meg is tesz néhány év leforgása alatt/, s máris úgy érezheti, hogy leszámolt gyengeségeivel, alaposan fölkészült becsvágyó írói tervet megvalósítására. "Ugy gondolom, írja egy cikkében az ifjabbik Dumas egyik regénye kaposán, hogy a tiszta és egyszerű boncolás, melyet anélkül végeznek, hogy elmélkednének fölötto, önmagában is tanulságos." Charles Lotouneau Physiologie des passions című művét rocenzálva, elégedetten állapítja meg: "Mindonfelől körülvesz bennünket a materializmus, a kísér-

leti tudomány."

Egy 1881-es cikkében, Hugo és Littré fölött elmélkedve, ezt írja majd: "Az egyik az ifjuságom, a másik a férfikorom. Taszítják és kizárják egymást. Littré minden helyet elfoglalt az értelmekben, Hugo már csak távoli zeneszó a fülemben. A pozitívizmus megpecsételte a követ, mely alatt a romantika alszik mindörökre."⁸ A valóság nem ilyen egyszerű. Zola "szektariánus" tudományossága éppenséggel arra mutat, hogy romantikus múltjától nem tudott békében megválni, ezért próbálta mintegy "túlkiabálni". Ami pedig a tudományhoz való tényleges viszonyát illeti, a figyelmesebb vizsgálat ott is kideríthetné, hogy a romantikus-idealista múlttal való leszámolás távolról sem volt olyan teljes, amilyennek a Thérese Maquin írója gondolta.

J e g y z e t e k

- 1 Zola leveleit az EZ, Correspondance I. 1858-1867. krit. kiadás alapján /1978/ idézzük. Helyszűke miatt az idézett kisebb cikkek adatait nem adjuk meg.
- 2 Les Rougon-Macquart, Pléiade-kiad. V. köt. 1611.p.
- 3 U.o.
- 4 Paris, Librairie Internationale, 1866. p. 42.
- 5 La Confession de Claude, p. 51.
- 6 Id. mű p. 72.
- 7 Id. mű p. 4.
- 8 EZ, Oeuvres complètes, Une Campagne, éd. Bernouard, 1928. Hugo et Littré, p. 245.